

KAROLINA W. OLSZOWSKA ▶▶

Uniwersytet Jagielloński

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0535-912X>

Jego miłość Republika. Kobiety w życiu Mustafy Kemala

His love Republic. The women in the life of Mustafa Kemal

Abstract

Mustafa Kemal was reformer and creator of the Republic of Turkey. The first president built a new Turkey, European and secular. He also wanted to create a model of a “new” Turkish woman modern and well educated. His private life was as interesting as political life. In his life were many women, some of them were controversial for example much younger wife Latife or mistress Fikriye (they should have religious marriage). Interesting figures were also adopted, mostly adult daughters, who were well educated, and they should give a good example to other Turkish women. To make the full image of women who had a big impact on the life of the Mustafa Kemal, it should also pay attention to his mother and sister.

Keywords: Mustafa Kemal, Latife Uşakî, Republic of Turkey

Его любовь Республика. Женщины в жизни Мустафы Кемаля

Аннотация

Мустафа Кемаль был реформатором и создателем Турецкой Республики. Первый президент построил новую Турцию – европейскую и светскую. Он также хотел создать модель «новой» турецкой женщины – современной и хорошо образованной. Его личная жизнь была такой же интересной, как и политическая. В его жизни было

много женщин, некоторые из них были противоречивы, например, гораздо младшая жена Латифе или любовница Фикрие (у них должен был быть религиозный брак). Интересными представляются также другие персоны – это, в основном взрослые дочери, которые были хорошо образованы, и они должны подавать хороший пример другим турецким женщинам. Чтобы составить полное представление о женщинах, оказавших большое влияние на жизнь Мустафы Кемалья, следует также обратить внимание на его мать и сестру.

Ключевые слова: Мустафа Кемаль, Латифе Ушаклыгиль, Турецкая Республика

Mustafa Kemal (1881–1938) od 1934 roku posługujący się nazwiskiem Atatürk, czyli Ojciec Turków, jest ikoną Republiki Turcji, jej twórcą, pierwszym prezydentem i reformatorem. W kraju znad Bosforu zna go każde dziecko, jak i jego słowa: „Jak jestem szczęśliwy, że mogę o sobie powiedzieć jestem Turkiem” (tur. *Ne mutlu Türküm diyene*) (Atak, 2017, s. 117), które są wypisane na szkołach. Jego popiersia spotkać można na każdym rogu, portrety wiszą w budynkach publicznych, ale również w prywatnych domach, czy sklepikach. Mimo odchodzenia w ostatnich latach od jego laickiego dziedzictwa, pamięć o nim cały czas jest obecna w przestrzeni publicznej. Przez wiele dziesięcioleci jego kult był tak silny, że wydanie pozycji, która by urągała jego pamięci było praktycznie niemożliwe. Dziś można mówić już o problemach alkoholowych wodza czy autorytarnym sposobie rządzenia. Nikt nie ma wątpliwości, że Mustafa Kemal był wielkim mężem stanu, zręcznym politykiem oraz wspaniałym żołnierzem i dowódcą. Nie był jednak krystaliczny. Uważany za „wybawiciela tureckich kobiet”, człowieka, który dał im prawa wyborcze i chciał zrobić z nich Europejki, nie był tak samo postępowy w swoim życiu prywatnym. Otaczał się kobietami, ale czy widział w nich partnerki, czy jedynie pionki w jego politycznej grze i sposób odreagowania stesującego trybu życia?

Wprowadzenie

„Bystre, hipnotyzujące, jasno-stalowe oczy. Niezlomna bezwzględność, z jaką świdrowały rozmówcę. Wzrost średni, ciało szczupłe, twarz przekrwawiona, wskazująca skłonność do alkoholu” (Gawroński, 1965, s. 233).

Tak polski dyplomata Jan Gawroński¹ opisuje Mustafę Kemala, człowieka, który zmienił życie wielu kobiet. Nie tylko tych, które poznały go osobiście, ale także milionów Turczynek, dla których – wraz z jego dojściem do władzy – rozpoczęła się nowa epoka.

Okres I wojny światowej to czas, gdy położenie kobiet poprawiło się. Mimo tego, że sufrażystki czy emancypantki działały już wcześniej, to od 1914 roku zmiany nabrały rozpędu. Mężczyźni poszli na wojnę, więc kobiety musiały zastąpić ich w fabrykach, zająć ich pozycję w domowych gospodarstwach. Zmieniło to postrzeganie świata, a nawet doprowadziło do zmiany w modzie, krynolina i gorsety powoli odchodziły w zapomnienie (Chwalba, 2009, s. 616).

Podobnie działo się w upadającym Imperium Osmańskim. Kobiety musiały zastąpić swoich mężów, którzy służyli w armii. Ich zadaniem było zaoranie i zasianie pola, zbieranie drewna na opał, zawożenie produktów na targ. Oprócz tych męskich obowiązków musiały wykonywać także wszystkie te przypisane do nich naturalnie, a więc wychowywanie dzieci czy sprzątanie, zajmowanie się domowym ogniskiem. Był to czas, kiedy osmańskie kobiety zaczęły studiować oraz pracować w szpitalach jako pielęgniarki (wcześniej prawo do wykonywania tego zawodu miały tylko przedstawicielki mniejszości lub cudzoziemki). Bywało, że chwytaly też za broń, co odnotowała nawet nowozelandzka prasa, pisząc w 1915 roku o tureckiej kobiecie snajperze (*Turkish girl sniper*, 1915).

Podczas wojny narodowowyzwoleńczej (1919–1922), czując się odpowiedzialne za ojczyznę, kobiety brały udział w jej obronie – pomagały transportować broń przez bezdroża Anatolii. Z powodu braku zwierząt zaprzęgowych same ciągnęły wózki z amunicją lub niosły ją w rękach (Kırkpınar, 2001, s. 105).

Kobiety w życiu pierwszego prezydenta

Mówiąc o kobietach w życiu Mustafy Kemala, zacząć należy od jego matki, Zübeyde. Nie znamy dokładniej daty jej narodzin, wiemy tylko, że przyszła

---

¹ Jan Gawroński (1892–1983) – dyplomata II Rzeczypospolitej, w okresie od 1929 do 1932 roku był radcą Poselstwa RP w Ankarze.

na świat w 1859 roku w Lankazie, wsi nieopodal Salonik (Öz, 2018, s. 131). Uważana była za piękną blondynkę o niebieskawych oczach. To po niej syn miał odziedziczyć przeszywające spojrzenie (Atadan, 2018, s. 10).

Pierwszego męża, Alego Rıza Efendiego, poślubiła w 1870 lub 1871 roku². Ich małżeństwo zaaranżowała jego starsza siostra. Zübeyde była wtedy nastolatką, a mąż był od niej o 18 lat starszy. Miała szóstkę dzieci z pierwszego i drugiego małżeństwa: Fatmę (1871/1872–1875), Ahmeta (1874–1883), Ömera (1875–1883), Mustafę Kemala (1881–1938), Makbule (1885–1956) i Naciye (1889–1901). Najmłodsze zmarło na gruźlicę (Öz, 2018, s. 215–218).

Dla Mustafy, męskiego potomka, któremu udało się przeżyć starszych braci, wymarzyła drogę muzułmańskiego duchownego. Matka sprzeciwiła się mężowi, który chciał posłać chłopca do świeckiej szkoły i oddała go na naukę do szkoły koranicznej (*medresy*) (Łątka, 1994, s. 16). Wydawać by się mogło, że ta doświadczona przez życie kobieta, która miała otrzymać tylko podstawowe wykształcenie (potrafiła pisać i czytać), chciała zobaczyć uroczyste przyjęcie syna do grona uczniów szkoły religijnej³. Spędził tam jednak tylko pół roku, a dalszą edukację kontynuował w placówce niereligijnej – szkole Şemsi Efendiego (Atak, 2017, s. 7).

Życie nie oszczędzało matki Kemala, sytuacja finansowa rodziny była zła, mąż pracujący jako celnik, nietrafnie zainwestował w handel drewnem, w konsekwencji czego stracił wszystkie oszczędności. Zapomnienia szukał w alkoholu. Zmarł w 1886 roku. Warto jednak zaznaczyć, że gdy urodził się Mustafa Kemal, ojciec miał już 42 lata (Ortaylı, 2018, s. 39). Młoda wdowa z dwójką dzieci została sama. Przeprowadziła się wraz z potomstwem do swojego brata Hüseyina. Tam w wiejskim gospodarstwie oddalonym o 2 godziny drogi od Salonik przyszedł przywódca republiki nauczył się władać bronią i jeździć konno (Villalta, 2014, s. 9). Gdy trochę podrośł, został przez matkę

---

² Ali Rıza Efendi (1839–1888) – ojciec Mustafy Kemala – pracował jako celnik. Rodzice przyszłego prezydenta mieszkali w Salonikach, według niektórych badaczy mieli być ze sobą spokrewnieni. Według Andrewa Mango, Ali miał być pochodzenia słowiańskiego albo albańskiego. Rodzina w domu mówiła po turecku (Mango, 2002, s. 25).

³ W rodzinach przywiązanych do tradycji chłopiec siedł do szkoły, gdy skończył 4 lata 4 miesiące i 4 dni. Pierwszy dzień zaczynał się bardzo uroczysto od rozdania prezentów oraz uroczystego pochodu, gdy nauczyciele i uczniowie przychodzili do domu przyszłego szkolnego kolegi i prowadzili go do placówki. Więcej na ten temat: Zajac, 2013, s. 192.

wysłany do Salonik, gdzie, mieszkając u rodziny, kontynuował edukację. Zübeyde wyszła ponownie za mąż. Jej wybrankiem został Ragıp Bey, który z poprzedniego małżeństwa posiadał już czwórkę dzieci. Mustafa nie polubił ojczyma i w miarę możliwości starał się unikać przebywania z nim. Swojemu koledze ze szkoły, Alemu Fuatowi Cebesoyowi, opisuje go jednak jako miłego i delikatnego człowieka, który zawsze odnosił się do niego z szacunkiem (Cebesoy, 2000, s. 25).

Podczas pobytu na wojnie Mustafa Kemal pisał listy do domu rodzinnego. W epistule z 1 sierpnia 1920 roku syn prosi matkę, by nie martwiła się o niego, gdy nie przychodzą wieści z frontu (Kemal, 1920). W całej zachowanej korespondencji widać, że mimo podobnego charakteru obojga, relacje matki i syna były pod wieloma względami skomplikowane. Oboje posiadali podobną siłę przekonywania, poczucie autorytetu i nie potrafili pogodzić się z porażką. W budowaniu relacji nie pomagał odmienny światopogląd. Zübeyde była bardzo pobożna, wierzyła w tradycję i w zwierzchność padyszacha (Atadan, 2018, s. 12). Gazi'ego⁴ natomiast ciężko było nazwać człowiekiem religijnym. Dążył do oddzielenia religii od państwa. Przyczynił się do usunięcia z konstytucji zapisu, że religią państwową jest islam (1928). Bardzo wymowna jest anegdota jakoby, wracając ze znajomymi z hucznej zabawy, usłyszał nawoływania muezina do modlitwy i tak się zdenerował hałasem utrudniającym mu konwersację, że kazał zburzyć minaret (Cegielski, 2009, s. 91). Nie ma dowodów, że to polecenie zostało spełnione.

Mustafa mimo tego, że często nie zgadzał się z matką, darzył ją ogromnym szacunkiem. Zübeyde pod koniec życia zamieszkała z córką Makbule najpierw w Stambule, następnie w Ankarze, jednak tamejszy klimat jej nie służył. Lekarz zalecił przeprowadzkę do Izmiru, gdzie zamieszkała w rezydencji należącej do rodziny jej przyszłej synowej Latife Uşşaki (Güler, 2009, s. 146). Odeszła z tego świata 15 stycznia 1923 roku i została pochowana na tamtejszym cmentarzu (Öz, 2018 s. 131).

Siostra Makbule przyszła na świat w 1885 roku. W czasie wojny o niepodległość, gdy Mustafa Kemal walczył za ojczyznę, modliła się wraz z matką

---

⁴ Gazi to zaszczytny tytuł muzułmański, szczególnie osmański, oznaczający wojownika w imię Islamu. 19 września 1921 roku Zgromadzenie Narodowe nadało Mustafie Kemalowi tytuł Gazi'ego w uznaniu jego zasług w wojnie narodowowyzwoleńczej.

w jego intencji. Gdy płakała, bojąc się o brata, on ganił ją, mówiąc, że jest siostrą żołnierza i musi być silna. Opisywana jest jako tak samo uparta i temperamentna jak on, ale troszkę mniej inteligentna oraz znacznie gorzej wykształcona (Kinross, 1964, s. 451). Mimo braków w edukacji nie chciała stać z boku, gdy w kraju dochodziło do zmian. W 1930 roku wstąpiła do nowo powstałej partii politycznej o nazwie Wolna Partia Republikańska (*Serbest Cumhuriyet Fırkası*), która została powołana, aby stworzyć w kraju złudzenie wielopartyjności. Gdy uważała, że Mustafa popełnia błąd, nie obawiała się potępić go publicznie, lecz mimo tego wspierała go aż do śmierci. W 1935 roku poślubiła polityka Mustafę Mecdina Boysana, który w latach 1935–1939 zasiadał w zarządzie Tureckiego Banku Pracy (tur. *Türk İş Bankası*)⁵.

Od 1936 roku mieszkała w pawilonie Camlı Köşk, specjalnie dla niej zbudowanym w ogrodzie pałacu prezydenckiego Çankaya. Jej małżeństwo nie było zbyt trwałe, rozwiedli się niedługo po śmierci pierwszego prezydenta. Makbule jest również autorką wspomnień o swoim bracie pt. *Mój wielki brat Atatürk* (tur. *Büyük Kardeşim Atatürk*) i *Mój starszy brat Mustafa Kemal* (tur. *Ağabeyim Mustafa Kemal*). Zmarła 18 stycznia 1956 roku w wieku 71 lat i została pochowana w Ankarze (Gölbaşı, 2015, s. 38).

Życie uczuciowe pierwszego prezydenta

Mustafa Kemal prawdziwą miłością kochał w swoim życiu tylko Turcję. Nie znaczyło to bynajmniej, że stronił od kobiet. W młodości, gdy był jeszcze w szkole w Salonikach, zakochał się w młodszej od siebie córce sąsiada o imieniu Müzgian (Łątka, 1994 s. 40). Zauroczenie nie trwało długo, ale uczeń wystawał często pod jej domem, aby choć na chwilę ją zobaczyć. Pierwsza miłość została przerwana, ponieważ Mustafa dalszą edukację kontynuował w Wyższej Szkole Wojskowej w Manastır (obecnie Bitola w południowo-wschodniej Macedonii) oraz w Osmańskiej Akademii Wojskowej w Stambule (Ortaylı, 2018, s. 52). Gdy skończył 18 lat, powrócił do Salonik. W wolnym czasie odwiedzał portowe tawerny, podziwiał taniec

---

⁵ Mustafa Mecdi Nizami Baysan (1886–1956) – turecki biznesmen, członek partii CHP, od 1935 roku deputowany tureckiego Wielkiego Zgromadzenia Narodowego oraz członek zarządu Tureckiego Banku Pracy (Kocabaşoğlu, 2001, s. 68).

brzucha, uczęszczał na taniec towarzyski, nie stronił również od przybytków nikłej reputacji (Hen, 2010). Prostytucja nie była w Imperium Osmańskim niczym niespotykanym. Domów publicznych w XIX-wiecznym Stambule nie brakowało. Prostytutki jako kobiety upadłe były zaliczane do tej samej kategorii co aktorki i tancerki. Najstarszym zawodem świata trudziły się głównie Greczynki i Ormianki. Na ulicy były zakryte jak pozostałe kobiety, jednak miały makijaż i nosiły biżuterię (Filipowska, 2017, s. 232).

Ważną postacią ówczesnego życia towarzyskiego była żona jego przyjaciela, oficera Ömera Lütfü – Włoszka – pani Corinne. Była absolwentką konserwatorium muzycznego w Paryżu (Belli, 2010, s. 76). Grała na pianinie i знаła trzy języki: francuski, włoski i turecki. Prowadziła salon muzyczny w Stambule. Na spotkaniach łączących muzykę, poezję i literaturę bywał także Kemal. Gdy pewnego razu próbował wymknąć się niezauważenie, gospodyni podniosła się i powiedziała do zebranych, że ten młody oficer, który właśnie wyszedł to Mustafa Kemal, i stanie się on kiedyś znany nie tylko w Turcji, ale także na całym świecie (Deliorman, 1999, s. 57).

Ich znajomość nie ograniczała się do spotkań w Stambule – ówczesnej stolicy Imperium. Pisali do siebie listy, opowiadali o swoich przeżyciach i obawach. Mustafa wysyłał je nawet w 1915 roku z okopów na Gallipoli. Uważał, że lepiej żeby przeżyli, niż żeby ginęli dla nagrody w życiu wiecznym (Kemal, 1954, s. 4). Łączyła ich przyjaźń. Oboje byli nowoczesnymi i światłymi ludźmi. Mimo że Corinne nigdy nie została kochanką Mustafy Kemala, jego żona Latife była o nią bardzo zazdrosna (Kinross, 1964, s. 329). Możliwe że była jedną z najbliższych mu kobiet.

Wspomniana już wcześniej małżonka Ojca Narodu nazywała się Latife Hanım (Uşşaki). Urodziła się 17 czerwca 1898 roku w Izmirze, jako najstarsza córka wpływowego i zamożnego handlowca Muammera Beja (Öke, 2011, s. 35). Ojciec nie robił różnic w edukacji między córką a synami. Młoda kobieta uzyskała gruntowne wykształcenie, znała arabski, francuski, perski, grekę, a angielskiego zaczęła się uczyć w wieku czterech lat (Çalışlar, 2008, s. 20). Jej pasją była literatura. Potrafiła bardzo dobrze grać na pianinie, jednak mimo całej swojej postępowości ojciec nie pozwolił jej dawać publicznych występów. Skończyła słynną amerykańską szkołę *Arnavutköy Amerikan Koleji* w Stambule, jej nauczycielką była słynna turecka pisarka i bojowniczka o prawa kobiet Halide Edip Adıvar (Bayhan, 2017, s. 30).

Latife wyjechała do Francji, aby studiować ekonomię na Sorbonie, ostatecznie jednak rozpoczęła prawo. Jej rodzice i bracia mieszkali we Francji, a siostry studiowały w Szwajcarii (Yeşilyurt, 2005, s. 201). W Izmirze z powodu złego stanu zdrowia została babcia Latife. Po zajęciu przez Greków tego miasta najstarsza wnuczka postanowiła wrócić w rodzinne strony i zaopiekować się seniorką rodu. Przyjechała zaopatrzona w list ze specjalną rekomendacją. Nie uchroniło jej to jednak przed aresztowaniem przez siły greckie. Przetrzymywano ją trzy dni bez jedzenia i picia (Zastawna-Templin, 2014, s. 188). Wykształcenie, jakie otrzymała, i zasmakowanie w zachodnim stylu życia dodawało jej animuszu. Kiedy więc odmówiono jej widzenia z przywódcą, bez pozwolenia weszła do jego biura oznajmiając, że znajdują się na terenie jej posiadłości (Çalışlar, 2006, s. 22). Gazi był pod wrażeniem jej zachowania i wyglądu. Kobieta była niezbyt wysoka, o kobiecych kształtach, okrągłej twarzy i oliwkowej cerze. Jej ciemne duże oczy patrzyły inteligentnie, a zaciśnięte usta odbijały stanowczy charakter (Kinross, 1964, s. 327). Była ubrana w skromną, elegancką sukienkę, na włosy miała zarzuconą chustę. Przyszła, aby podziękować Kemalowi w imieniu izmirskich kobiet wyzwolonych spod okupacji greckiej. Zaproponowała sztabowi, aby przenieść kwaterę do domu jej rodziców, gdzie mieliby lepsze warunki do dalszej działalności (Bayhan, 2017, s. 38–39).

Latife szybko zaczęła pracować jako sekretarka dowódcy. Niepostępowa część opinii publicznej była oburzona, że młoda, niezamężna kobieta, pochodząca z dobrze sytuowanej rodziny, pracuje zarobkowo i to jeszcze u obcego mężczyzny. Ani ona, ani Mustafa nie przejmowali się jednak nieprzychylnymi komentarzami. On lubił z nią rozmawiać i słuchać jej ironicznych komentarzy. Ona po prostu go pokochała, imponował jej ten człowiek-ikona. Była dla niego bardzo pomocna jako asystentka, wykorzystywała znajomość francuskiego i angielskiego do tłumaczenia zagranicznej korespondencji (Kinross, 1965, s. 375).

Latife była tym, czego Kemal potrzebował. Wykształcona, nowoczesna, nosząca się po europejsku, mogła posłużyć za symbol, za zapowiedź zmian, pokazać światu jak ma wyglądać nowa turecka kobieta. Stała się takim zwiastunem, poślubiając Mustafę Kemala 29 stycznia 1923 roku (Gürel, Akçiçek, 2018, s. 89). Panna młoda była obecna podczas ceremonii i to ona złożyła podpis pod kontraktem ślubnym (Gürel, Akçiçek, 2018, s. 92–93).

To pierwszy taki przypadek w historii Turcji. Uroczystość odbyła się w europejskim stylu, w willi Muammera Beya.

Było to wydarzenie bez precedensu, ponieważ ślub muzułmański to kontrakt między panem młodym a męskimi członkami rodziny panny młodej. Kobiety nikt na tę ceremonię nie zapraszał, a już na pewno nie pozwalał decydować samej o zawarciu takiego związku. Podczas ceremonii Latife była ubrana w kupioną w Paryżu prostą, różową sukienkę, zakrywającą kolana. Chusty zakrywającej włosy nikt w jej rodzinie nie nosił. Ona sama ubrała ją tylko podczas ceremonii zaślubin przed kadim⁶ (Çalışlar, 2016, s. 110–111).

To był dopiero początek zmian obyczajowych. Zaraz po ceremonii Mustafa zabrał żonę na miesiąc miodowy, spędzili go jeżdżąc po Anatolii. Młoda żona pokazywała się publicznie z mężem. Podczas oficjalnych uroczystości zakrywała włosy szalem, odwiedzała szpitale, spotykała się z kobietami i z dziećmi. Małżonkowie wrócili pociągiem do Ankarę 20 lutego 1923 roku (Gürel, Akçipek, 2018, s. 131). Pierwsza dama uważała, że kobiety powinny zmienić się wykształceniem, a nie nakazami. Wierzyła, że jeśli da się im to pierwsze, to same podejmą decyzję czy chcą się zakrywać, czy też nie. Mimo takich przemian, ciężko z dnia na dzień zmienić społeczeństwo. Gdy zatrzymywali się gdzieś na noc, Mustafa sprzeciwiał się zabieraniu żony do innej, damskiej części domu. Było to zerwanie z haremem oraz podziałem domostwa na część damską i męską. Chciał pokazywać ją jako kobietę wykształconą, kazał jej nawet publicznie czytać dzieła Byron'a i Hugo w oryginale (Sevük, 2008, s. 60–61).

Na początku drogi ku zmianom obyczajowym nowoczesna żona była potrzebna, aby pokazać kierunek innowacji. Później zaczęła mu przeszkadzać. Nie tylko dlatego, że obawiał się, iż jej niepopularność może wpłynąć negatywnie na jego kapitał polityczny. Patrząc na obraz żony reformatora, widzimy nie tylko „nową” Turczynkę, lecz przede wszystkim młodą, nieszczęśliwą kobietę. Wzięła ślub z 42-letnim kawalerem z utrwalonymi nawykami. Życia nie ułatwiało jej także to, że był bohaterem narodowym – ikoną republiki. Mimo całej reformatorskiej postawy widzimy u niego także podwójne

---

⁶ Kadi – muzułmański sędzia wydający wyroki na podstawie prawa islamu i miejscowego prawa zwyczajowego. Pełni on również funkcje pozasądnicze, jedną z nich jest przewodniczenie uroczystości zaślubin.

standardy. Mustafa Kemal wspierał edukację wśród kobiet, ale swojej własnej żonie uniemożliwił powrót do Paryża i zakończenie studiów (Öke, 2018, s. 399). Nie pozwolił jej również zaangażować się w politykę. Młoda żona zaczęła się buntować, chciała mieć choć namiastkę normalnego związku. Dbała o swojego męża, gdy Mustafa chorował, ona pilnowała jego diety, starała się ograniczyć ilość wypalanych przez niego papierosów i wypitych szklaneczek *rakı* (Kinross, 1964, s. 382). Jednak brak porozumienia prowadził do konfliktów.

Latife spełniła już swoją rolę jako ikona nowoczesnej żony. Teraz naród miał zobaczyć jak wygląda postępowy rozpad małżeństwa. Incydent, który przelał czarę goryczy miał miejsce na jednym z przyjęć. Prezydent chciał, aby jego żona zagrała dla zgromadzonych gości na pianinie. Pierwsza dama odparła, że nie będzie występowała, ponieważ wszyscy pochłonięci są rozmową i nikt nie będzie jej słuchał. Ostatecznie utwór wykonał kuzyn prezydentowej. Emocje między małżonkami sięgnęły zenitu, Latife ze złości uderzyła dłonią w wentylator. Mustafa, widząc to, podniósł na nią rękę, jakby chciał uderzyć żonę w twarz, ta broniąc się wykonała podobny gest. To wszystko odbyło się na oczach zaproszonych gości. Tego samego wieczoru Ojciec Republiki, zgodnie z muzułmańską formułą rozwodową, trzy razy powiedział „rozwódę się z Tobą” (Kardaş, 2014).

Państwo Kemalowie rozstali się 5 sierpnia 1925 roku, po dwóch latach, sześciu miesiącach i czterech dniach wspólnego życia (Gürel, Akçiçek, 2018, s. 272). Rozwódka została wymazana z kart historii i zapomniana. Później spotkali się tylko raz, przypadkiem, gdy ona była z przyjaciółmi na pikniku, a on pływał jachtem po Bosforze. Nie zamienili z sobą ani jednego słowa (Szabłowski, 2010, s. 117). Po rozwodzie nie weszła już w kolejny związek małżeński.

Tę niezwykłą kobietę spotkał polski ambasador w Turcji Michał Sokolnicki. W swoim dzienniku wspomina, że 25 kwietnia 1943 roku u pani Rukiye Açıkalın poznał jej starszą siostrę Latife, była partnerką Kamala, która miała wygląd osoby starszej, schorowanej, o bruzdach wyłobionych na twarzy i ciemnych płomiennych oczach (Sokolnicki, 1965, s. 505).

Mówiła ona, nawiązując do związku Ignacego Paderewskiego, którego miała przyjemność poznać osobiście, i jego żony Heleny, posądzanej w kręgach dyplomatycznych o to, że miała utrudniać mu karierę, że, jeżeli żona

wielkiego człowieka jest inteligentna i sama widzi jaśniej pewne zagadnienia, to źle. A jeśli znów jest ograniczona i sprostac mu nie może, to również nie-dobrze. Konkludowała, że trudno być żoną wielkiego człowieka (Sokolnicki, 1965, s. 506). Nigdy nie opublikowała nic, co mogłoby narazić na szwank jego dobre imię. W swoim stambulskim mieszkaniu trzymała fotografię przedstawiającą Mustafę. Umarła, po przegranej walce z rakiem piersi, 12 lipca 1975 roku w swoim małym domku w Stambule (Gürel, Akçiçek, 2018, s. 276). Gazety milczały o śmierci pierwszej damy republiki. Pogrzeb nie miał charakteru państwowego. Przy trumnie byli tylko najbliżsi znajomi. Jedyńm gestem ze strony władz miasta było złożenie do grobu flagi Turcji (Szablowski, 2010, s. 114). Później na wiele lat stała się tematem tabu. Pisało się o niej źle albo wcale. Dopiero w ostatnich latach przebił się jej bardziej ludzki obraz.

Czy wielki wódz był zdolny do miłości?

Wśród licznych kochanek Mustafy Kemala na szczególną uwagę zasługuje Fikriye (1887–1924), bratanica drugiego męża Zübeyde Hanım, Galipa Beya (Güler, 2009, s. 144). Miała wielkie, ciemne, zamysłone oczy i kręcone włosy, mały zgrabny nos oraz ciągle śmiejące się usta. Była wysoką, szczupłą, młodą, piękną dziewczyną, podobną trochę do Greta Garbo (Itzkowitz, Volkan, 2008, s. 227). Znała język francuski i grecki, potrafiła grać na pianinie i na lutni arabskiej. W 1921 roku pojawiła się w rezydencji Kemala jako pani domu (Jevakhoff, 2004, s. 188; Itzkowitz, Volkan, 2008, s. 247). Jest możliwe, że miała z Mustafą religijny ślub, ta informacja nie jest jednak potwierdzona (Zastawna-Templin, 2014, s. 191). Rok później (w 1922 roku) udała się do Monachium, gdzie w tamtejszym sanatorium leczyła się na gruźlicę. Gdy tylko z prasy dowiedziała się o ślubie dawnego kochanka, wróciła do Stambułu. Były ukochany kategorycznie zabronił jej przyjazdu do Ankary. Czekala półtora roku i w końcu postanowiła spotkać się z nim za wszelką cenę. Gdy przyjechała po raz pierwszy do rezydencji państwa Kemalów, małżonkowie byli sami. Latife była pewna, że przybyła dawna służąca jej męża (Metin, Oranlı, 1967, s. 144). Fikriye spędziła w ich domu trzy dni.

Po opuszczeniu rezydencji Latife rozkazała osobistemu adiunktowi Gazi'ego, Rusuhimowi, by ten nie dopuszczał byłej kochanki do prezydenta.

Nie wiadomo co stało się później, ale Fikriye wróciła po dwóch tygodniach z dwoma pistoletami. Kilka godzin po przyjeździe znaleziono ją martwą w powozie (Öztürk, 2009, s. 136). Mustafa był tak wstrząśnięty, że zdarzyło mu się nawet nazwać żonę imieniem dawnej towarzyszki życia, co rozwścieczyło Latife, która pod wpływem emocji poinformowała nawet swojego ojca o tym, że chce zostawić męża (Gezici, 2006, s. 74).

Państwo Kemalowie nie mieli własnych potomków. Mustafa adoptował ośmioro dzieci – sześć dziewczynek i dwóch chłopców (Çağlayan, 2012, s. 107–108). Nie było to jednak przysposobienie w naszym rozumieniu tego słowa. Nie chodziło o zapewnienie rodziny zastępczej dla osieroconych dzieci, lecz o sfinansowanie dobrego wykształcenia dla podopiecznych. Pierwszą duchową córką Mustafy Kemala była Zehra Aylin (1912–1935). Jej biologicznym ojcem był zasłużony oficer Mehmed Bey (Yavus, 1999), którego straciła w 1916 roku. Matka zmarła rok później. Dzięki prezydentowi Zehrre ukończyła studia w Londynie. Zginęła młodo we Francji, w wypadku kolejowym. Jej ciało zostało sprowadzone do Stambułu. W gazetach wrzało od plotek, że popełniła samobójstwo (Mango, 2017, s. 587).

Kolejną adoptowaną córką była Sabiha Gökçen (1913–2001). Jako nastolatka spotkała się z pierwszym prezydentem i opowiedziała mu o ciężkiej sytuacji rodzinnej, podkreślając jak bardzo marzy jej się dobra szkoła z internatem. Mustafa postanowił ją adoptować. Zamieszkała wraz z trójką pozostałych córek w rezydencji prezydenta w Ankarze. Tam pobierała pierwsze nauki. W 1935 roku brała udział w otwarciu Szkoły Lotniczej. Tak bardzo zafascynowała się pokazem skoków ze spadochronem, że postanowiła zostać uczennicą tej placówki. W 1936 roku wstąpiła do Akademii Sił Powietrznych Turcji i została pierwszą kobietą pilotem wojskowym (Taşdemir, 2013, s. 267). Później, jako instruktor uczyła pilotażu kolejne pokolenia studentów. Jej imieniem nazwano drugie pod względem wielkości lotnisko w Stambule.

Razem z tymi dziewczynami mieszkała także Rukiye Erkin (1911–1995), która odebrała wykształcenie w francuskojęzycznym liceum, a następnie poślubiła oficera Hüsnü Erkina. Nebile İrdelp (1910–1943) została adoptowana w 1928 roku. Obdarzona była bardzo ładnym głosem, dlatego często na prośbę Atatürka występowała publicznie (Yıldırım, 2013, s. 79). Mimo leczenia w najlepszych klinikach chorowała na zapalenie opon mózgowych i gruźlicę. Zmarła w młodym wieku.

Jedną z bardziej znanych córek była Ayşe Afet İnan (1908–1985), historyk i socjolog. Dziewczynka przyszła na świat na terenie dzisiejszej Grecji (İnan, 2005, s. 23). Z powodu wojen bałkańskich musiała wraz z opiekunami uchodzić ze stron rodzinnych. Bardzo wczesnie postanowiła, że zostanie nauczycielką. Zamierzała uniezależnić się i zacząć na siebie zarabiać (Çalışlar, 2008 s. 384). Jednym z powodów takiej niecodziennej decyzji była śmierć matki i zawarcie ponownego związku małżeńskiego przez jej ojca z dużo młodszą od siebie partnerką. Mustafę Kemala spotkała po rozpoczęciu pracy w szkole podstawowej w Izmirze. Dostrzegł jej zapal do wiedzy. Postanowił zafundować dla niej wyjazd do Szwajcarii, gdzie nauczyła się języka francuskiego. Po powrocie do kraju rozpoczęła naukę w francuskojęzycznej szkole dla dziewcząt, mieszczącej się w Stambule. Później uczyła historii, kontynuując jednocześnie edukację. Obroniła w Szwajcarii doktorat z socjologii i zaczęła wykładać na uniwersytecie w Ankarze. Zajęła się odnową Tureckiego Towarzystwa Historycznego (*Türk Tarih Kurumu*) (İnan, 2009, s. 272).

Najmłodszym adoptowanym dzieckiem była Ülkü Çukurluoğlu (Adatepe) (1932–2012). Jako mała dziewczynka podróżowała z przybranym ojcem po kraju, będąc symbolem jego miłości do najmłodszych. Trzy razy wychodziła za mąż. Zginęła w wypadku samochodowym (*Ata'nın mirası Ülkü artık yok*, 2012). Pierwszy prezydent stał się również ojcem dla dwóch chłopców, pierwszy z nich to Abdürrahim Tunçak (1908–1999), sierota wojenna. Przywódca poznał go jeszcze stacjonując z armią na Kaukazie. Zapewnił mu wykształcenie na Politechnice w Berlinie, co pozwoliło mu zdobyć pracę w Banku Centralnym Turcji (Mango, 2017, s. 389). Drugiego syna, Siğirtmaça Mustafę Demira, Mustafa Kemal spotkał podczas jednej z podróży, chłopczyk miał brzuch wzdęty z głodu. Prezydent zapewnił mu opiekę medyczną i wykształcił. Mustafa, jak jego adopcyjny ojciec, został żołnierzem.

Zakończenie

Mustafie Kemalowi Turcy zawdzięczają proklamowanie republiki oraz modernizację państwa. Za wszelką cenę starał się zeuropeizować kraj – elementami tych przemian były laicyzacja oraz równouprawnienie kobiet. Pierwszy

prezydent w swoich reformach czerpał ze zmian, jakie zostały wprowadzone w okresie Tanzymatu oraz II Monarchii Konstytucyjnej. Kobiety dostały czynne i bierne prawo wyborcze, pojawiły się na uniwersytetach i w życiu publicznym. Jego życie prywatne było jednak bardziej skomplikowane. Otaczał się kobietami dobrze wykształconymi, mówiącymi w kilku językach, jednak można odnieść wrażenie, że wykorzystywał je do pokazywania społeczeństwu jakie powinny być „nowe” Turczynki.

Adoptował dziewczynki (czasem młode kobiety), aby dać im dobrą edukację, jednak swojej żonie nie pozwolił na kontynuowanie studiów ani zaangażowanie polityczne. Można odnieść wrażenie, że zaprezentował społeczeństwu jak nowoczesnie się pobrać i rozwieść, a później skazał młodą kobietę na zapomnienie. Podobnie potraktował Fikriye, nie wiadomo jaki był status ich związku, ale bez względu na to czy była religijną żoną, czy jedynie kochanką, nie powinna dowiedzieć się o ślubie swojego partnera z gazet. Trudno nie odnieść wrażenia, że Mustafa Kemal był niekonsekwentny w swoich poglądach na prawa kobiet. Mimo że promował równouprawnienie, to kobiety swojego życia traktował dość przedmiotowo.

Warto tutaj nadmienić, że zgodnie z ustawą z 25 lipca 1951 roku, każdy kto jawnie obraża lub znieważa pamięć Mustafy Kemala podlega karze od roku do trzech lat pozbawienia wolności. Obecnie takie kary za znieważenie pierwszego prezydenta już raczej nikomu nie grożą, jednak w dalszym ciągu źle widziane jest pisanie o nim nie tylko jako o wielkim człowieku bez skazy. W księgarni można już znaleźć pozycje opisujące Latife albo kobiety Atatürka, jednak w dalszym ciągu książek poruszających tę tematykę jest niewiele.

MGR KAROLINA W. OLSZOWSKA

Wydział Historii
Uniwersytet Jagielloński
Wydział Filologii
Uniwersytet Jagielloński
ul. Gołębia 13, 33-332 Kraków
karolinawanda.olszowska@gmail.com

Bibliografia

- Atadan, M. (2018). *Büyük Kardeşim Atatürk Kız Kardeşi Atatürk'ü Anlatıyor*, İstanbul: Thales.
- Atak, F.E. (2017). *Babanız Atatürk*, İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Bayhan, F. (2017). *Açılan Sanduka Latife Hanım'ın Kağıtları*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Belli, Ş. (2010). *Fikriye. Belge ve Fotoğraflarla Çocukluğundan Evliliğe Kadar Atatürk'ün Duygu Dünyasında Hanımlar*, İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Cebesoy, A.F. (2000). *Sınıf Arkadaşım Atatürk - Okul ve Genç Subaylık Hâtıraları*. İstanbul: Temel Yayınları.
- Cegielski, M. (2009). *Oko świata, od Konstantynopola do Stambułu*. Warszawa: W.A.B.
- Chwalba, A. (2009). *Historia powszechna XIX wieku*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Çağlayan, İ. (2012). Atatürk'ün Çocukları, *İstanbul Arel Üniversitesi, İletişim Fakültesi İletişim Çalışmaları Dergisi*, 1 (2), 101–116.
- Çalışlar, İ. (2006). *Latife Hanım*, İstanbul: Doğan Kitap.
- Çalışlar, İ. (2008). *Mrs. Atatürk – Latife Hanım: Ein Porträt*. Berlin: Olanda.
- Deliorman, A. (1999). *Atatürk'ün Hayatındaki Kadınlar*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Filipowska, S. (2017). *Obraz dziewiętnastowiecznego Stambułu w polskiej i tureckiej literaturze wspomnieniowej*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Gawroński, J. (1965). *Dyplomatyczne wagary*. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.
- Gezici, A. (2006). *Atatürk Bu Kadınları Çok Sevdi. Mustafa Kemal'in Büyük Aşkları*. İstanbul: Akis Kitap.
- Gölbaşı, Y. (2015). *Bilinmeyen Atatürk ve Tanınmayan Ailesi*. İstanbul: Okuryazar Yayınları.
- Güler, Z. (2009). *Zübeyde Hanım. Tek Kadın*. İstanbul: Siyah Beyaz Yayınları.
- Gürel A., Akie E., (2018). *Uşakizade Köşkü'nden Çankaya Köşkü'ne Latife Mustafa Kemal*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnan, A. (2009). *Atatürk hakkında Hatıralar ve Belgeler*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnan, A. (2005). *Profesör Doktor Afet İnan*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Itzkowitz, N. Volkan, V.D. (2008). *Ölümsüz Atatürk*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Jevakhoff, A. (2004). *Kemal Atatürk. Droga do nowoczesności*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Dialog.
- Kinross, L. (1965). *Atatürk a Biography of Mustafa Kemal, Father of Modern Turkey*. New York: William Morrow & Co.
- Kinross, P. (1964). *Atatürk the rebirth of a nation*. London: William Morrow & Co.
- Kocabaşoğlu, U. (2001). *Türkiye İş Bankası Tarihi*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Łątka, J.S. (1994). *Ojciec Turków Kemal Atatürk*. Kraków: Społeczny Instytut Historii i Kultury Turcji.
- Mango, A. (2002). *Atatürk: The Biography of the Founder of Modern Turkey*. New York: Overlook Press.
- Mango, A. (2017). *Atatürk Türkiye'nin Kurucusu*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Metin, A. Oranlı, Z. (1967). *Atatürk'ün Şimdiye Kadar Yayınlanmamış Anıları*. Ankara: Alkan Matbassı.

- Kemal, M. (1954, 6 grudnia). Mektup 17 Mayıs 1331 (1915). *Milliyet Gazetesi*, s. 4.
- Kemal, M. (1954, 26 listopada). Mektup 20 Temmuz 1331 (1915). *Milliyet Gazetesi*.
- Kırkpınar, L. (2001). *Türk Kurtuluş Savaşı'nda Türk Kadını*. W: Yedinci Askeri Tarih *Semineri Bildirileri II*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Ortaylı, İ. (2018). *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Öke, M.S. (2011). *Teyzem Latife. Atatürk'le geçen bir ömrün saklı kalmış hikayesi*. İstanbul: Pegasus.
- Öz, M.A. (2018). *Atatürk'ün Ailesi. Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Atatürk'ün Soykütüğü*. İstanbul: Asikıtap.
- Öztürk, K. (2009). *Halide Tutku, Hüzün, İsyan*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Sevük, İ.H. (2008). *Atatürk'le Beraber*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sokolnicki, M. (1965). *Dziennik Ankaraki 1939–1943*. Londyn: Gryf.
- Szabłowski, W. (2010). *Zabójca z miasta moreli. Reportaże z Turcji*. Wołowiec: Czarne.
- Taşdemir, S. (2013). Cumhuriyet Modernleşmesinde Örnek bir Model: Sabiha Gökçen, W: A. Kanat (red). *Türk Hava Kuvvetlerinin 100'üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu 8–10 Şubat 2011*. Ankara: Ankara: T.C. Genelkurmay Başkanlığı Hava Kuvvetleri Komutanlığı.
- Villalta, J.B. (2014). *Atatürk*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Yeşilyurt, S. (2005). *Ata'nın hayatındaki on dokuz kadın. Atatürk'ün gönül galerisi*. Ankara: Kültür Sanat Yayınları.
- Yıldırım, G. (2013). Babamız Atatürk. *Hukuk Gündemi*, s. 77–80.
- Zajac, G. (2013). *Ciało Twoje Kości Moje. Rodzina i szkoła epoki Abdülhanita II w świetle tureckiej autobiografii*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Zastawna-Templin, A. (2014). Latife- the Extraordinary Life of Atatürk's Wife, Her Influence on Her Husband and Contemporary Women. W: Ö. Emiroğlu, M. Godzińska, F. Majkowski, *Discussions on Turkology Questions and Developments of Modern Turkology Studies*, Warsaw: Department of Turkish Studies and Inner Asian Peoples. Faculty of Oriental Studies. University of Warsaw.
- Ata'nın mirası Ülkü artık yok*, (2012, 1 sierpnia). Pobrane z: <http://www.aksam.com.tr/guncel/atanin-mirasi-ulku-artik-yok--130349h/haber-130349>
- Hen, M. (2010, 13 czerwca). *Ojciec nowoczesnej Turcji*. Pobrane z: <https://www.tygodnikprzeglad.pl/ojciec-nowoczesnej-turcji/>
- Kardaş, A. (2014, 8 września). *Latife Hanım: More than just the wife of tatürk*. Pobrane z: <https://www.dailysabah.com/feature/2014/09/08/latife-hanim-more-than-just-the-wife-of-ataturk>
- Kemal, M. (b.d.). *Zübeyde hanım'a mektubu, 1 Ağustos 1920/* Pobrane z: http://tekadamdevrimi.com/index.php?option=com_content&view=article&id=484&Itemid=78
- Turkish girl sniper (b.d.). 1915, *Dominion*, 17 września 1915, 8, 3. Pobrane z: <http://paperspast.natlib.govt.nz/cgi-bin/paperspast?a=d&d=DOM19150917.2.10>
- Yavus, S. (1999, 23 lutego). *Maçka Mezarlığı kayboluyor*. Pobrane z: <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/1999/02/23/98342.asp>